

مطالعات تفسیری آلا.الرحمن

فصلنامه علمی-تخصصی

گروه تفسیر و علوم قرآن، جامعه الزهراء

سال اول * شماره اول * پاییز ۱۴۰۱

بازخوانی مهم‌ترین راه‌کارهای عملی عاطفی و اخلاقی مؤثر در توسعه‌ی محبت در جامعه از منظر آیات و روایات

کثوم مرادیکنوا^۱

چکیده

اعمال محبت در جامعه یکی از آموزه‌های مهم دین اسلام در حوزه اجتماعی محسوب می‌شود چراکه مبنای اصلی روابط اجتماعی انسان‌ها بر پایه‌ی محبت بنا شده است. قطعا برای تحقق چنین ارتباطی شایسته، ارائه‌ی راه‌کارهای مناسب، امری ضروری محسوب می‌شود؛ بدین جهت، این جستار با هدف شناسایی، بررسی و بازگویی راه‌کارهای اخلاقی و عاطفی مؤثر در تثبیت و توسعه این امر مهم در جامعه، تدوین یافته است. در خلال این پژوهش که آراسته به روش توصیفی-تحلیلی و تدبیر در آیات و روایات است، این سلسله از راه‌کارها، مورد بررسی قرار گرفته است. نتیجه‌ی این تحقیق این است: براساس آموزه‌های قرآنی و حدیثی؛ راه‌کارهای عملی عاطفی و اخلاقی، از جمله روش‌های اثرگذار در توسعه‌ی محبت در جامعه محسوب می‌شوند. البته محبت به افراد جامعه آنگاه مؤثر است که در راستای محبت الهی باشد؛ چنین نگرشی، سرچشمه‌ی رفتارهای محبت‌آور است و از بارزترین ویژگی محبت اجتماعی به شمار می‌آید.

کلیدواژه

توسعه‌ی محبت در جامعه، روابط اجتماعی، روابط محبت‌آمیز، راه‌کارهای عاطفی توسعه‌ی محبت، راه‌کارهای اخلاقی توسعه‌ی محبت.

مقدمه

محبت یکی از اصول مهم اخلاقی در اسلام و از محورهای تاثیرگذار در حیات اجتماعی است؛ به گونه‌ای که در هیچ مکتبی به اندازه‌ی اسلام، به داشتن جامعه‌ای همراه با محبت سفارش نشده، تا جایی که بسیاری از آیات و روایات به آن اختصاص یافته است. ضرورت پرداختن به این بحث، بدین جهت است که محبت نقش مهم و سرنوشت‌سازی در کمال و سقوط جامعه ایفا می‌کند و هر جامعه، برای برقراری رابطه‌ای سازنده بین افراد، تکیه بر محبت را ضروری دانسته تا به دنبال آن بتواند سعادت جامعه را تضمین کند. این پژوهش بر آن است که با ارائه‌ی راه‌کارهای اخلاقی و عاطفی مناسب، بتواند در جهت توسعه‌ی محبت در بین افراد جامعه نقش موثری ایفا نماید.

مفهوم‌شناسی

باتوجه به اینکه روشن بودن مفهوم واژگان اصلی، نقشی اساسی در پژوهش دارد، به صورت فشرده به بیان مفهوم واژگان پیش‌روی پرداخته می‌شود:

یکم: مفهوم محبت

محبت همان «میل نفس به چیزی است به خاطر کمالی که نفس در آن چیز درک می‌کند و جهت نزدیک شدن به آن، او را وادار می‌کند» (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۲۶/۱).

دوم: مفهوم توسعه

توسعه عبارت است از «مجموعه فعالیت‌هایی برای هدایت در جهت ایجاد شرایط مطلوب زندگی براساس نظم ارزشی مورد پذیرش؛ پس توسعه، طیفی از تغییرات به هم پیوسته در جهت تامین نیازهای رو به گسترش جامعه است؛ به عبارت دیگر: توسعه، فراگردی است که شرایط زندگی نامطلوب را به مطلوب تبدیل می‌کند» (نونزاد، ۱۳۸۱: ۳).

شرط اساسی برای توسعه محبت در جامعه

توسعه در جامعه با مشارکت مردم صورت می‌گیرد و رابطه‌ی توسعه محبت در اجتماع منوط به اجتماعی زندگی کردن انسان‌ها است و نیز اجتماعی بودن، زمینه‌های ایجاد محبت

خواهد بود، بنابراین مهم‌ترین نقش‌آفرینی محبت؛ مربوط به عرصه‌ی اجتماعی است که در این پژوهش بدان پرداخته خواهد شد، حال آن‌که یکی از معضلات جامعه‌ی امروز در جوامع بشری، وجود ناهنجاری‌هایی است که استحکام بنیان خانواده و جامعه را تحت تاثیر قرار داده است. بی‌تردید ریشه‌ی چنین ناهنجاری‌ها عدم شناخت کافی انسان‌ها با شیوه‌های صحیح محبت‌کردن در جامعه است؛ قطعاً مطالعه و بهره‌بردن از متون دینی و به دست آوردن راه‌کارهای مناسب در این زمینه، می‌تواند یکی از روش‌های نشان دادن اثرگذاری محبت در زندگی اجتماعی بوده باشد؛ این اثرگذاری تا آنجایی است که خداوند همه‌ی انسان‌های مومن را برادر یکدیگر خوانده و بین آن‌ها الفت و مهربانی برقرار کرده تا از تفرقه و دشمنی دور باشند. نکته‌ی شایان ذکر اینکه: محبت به افراد اجتماع، آنگاه موثر خواهد بود که در راستای محبت به خداوند باشد.

جایگاه والای ابراز محبت نسبت به افراد جامعه

ابراز محبت نسبت به دیگران، یکی از مهم‌ترین راه‌کارهای عملی، برای جلب محبت و توسعه‌ی آن در جامعه به شمار می‌رود. اگر کسی به فردی از افراد جامعه علاقمند است باید محبت خود را به او ابراز کند؛ نفس این ابراز، در توسعه‌ی محبت نقش به‌سزایی دارد؛ بنابراین هر چه علاقه مردم در اثر ابراز محبت به هم، عمیق‌تر باشد؛ ارتباطشان قوی و پایدارتر خواهد شد و معاشرت محبت‌آمیز در جامعه برقرار خواهد شد.

پیامبر ﷺ نیز در مورد ابراز محبت می‌فرماید: «إِذَا أَحَبَّ أَحَدُكُمْ صَاحِبَهُ أَوْ أَخَاهُ فَلْيَعْلِمْهُ؛ هریک از شما به دوست یا برادر دینی خود علاقه و محبت دارد پس به او اعلام کند» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۸۲/۷۱).

خداوند در خلال جمعی از آیات شریفه، محبت به بندگان خویش را ابراز کرده؛ از جمله خطاب به مؤمنان می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هرکس از شما، از آیین خود بازگردد، (به خدا زینانی نمی‌رساند) خداوند جمعیتی را می‌آورد که آن‌ها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند﴾ (مانده: ۵۴).

جمله‌ی «يَحِبُّهُمْ وَ يَحْبُوهُمْ» «آن‌ها به خدا عشق می‌ورزند و جز به خشنودی او نمی‌اندیشند» حکایت از این دارد: هم خدا آن‌ها را دوست دارد و هم آن‌ها خدا را دوست دارند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۴/۴۱۶).

طبق این آیه محبت بین خداوند و بندگان دو طرفه است؛ یعنی کسی که محبت به خداوند دارد باید به سایر بندگان که محبوب خداوند هستند را، نیز دوست داشته باشد و به آن‌ها ابراز محبت کند و این رابطه به صورت عملی در بافت اجتماع هم تجلی پیدا می‌کند تا محبت در جامعه توسعه پیدا کند.

رسول خدا ﷺ و اهل بیت ﷺ بارها محبت خودشان را به افراد اجتماع ابراز کردند و اگر مردم این عنایت آن‌ها را درک کنند محبت آن‌ها در دل افراد جامعه بیشتر خواهد شد که خداوند می‌فرماید: ﴿ذَلِكَ الَّذِي يَشْرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ؛ این همان چیزی است که خداوند بندگان را که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده‌اند به آن نوید می‌دهد! بگو: «من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی‌کنم جز دوست داشتن نزدیکانم [اهل بیت]» (شوری: ۲۳) در این آیه ابراز محبت و مودت به اهل بیت ﷺ پاداش رسالت شمرده شده است (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۲۰/۴۰۳). بنابراین از مردم متقابلاً درخواست شده در برابر تلاش‌های پیامبر ﷺ محبت خودشان را به اهل بیت ﷺ ابراز کنند؛ بی‌تردید، با ابراز محبت از سوی خدا و رسول اکرم ﷺ و اهل بیت ﷺ نسبت به شیعیان و نیز متقابلاً ابراز محبت از ناحیه مردم نسبت به خدا و پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ، شاهد موج عظیمی از توسعه محبت در میان افراد جامعه خواهیم بود؛ امام علی علیه السلام در حدیثی به این مطلب اشاره کرده و چنین می‌فرماید: «من أحب الله أحب النبي و من أحب النبي أحبنا و من أحبنا أحب شيعتنا فإن النبي [فالنبي] ص و نحن و شيعتنا من طينة واحد؛ هرکس خدا را دوست بدارد پیامبر را دوست خواهد داشت و هرکس ما را دوست بدارد، به پیروان ما نیز محبت خواهد کرد؛ زیرا پیامبر و ما و شیعیان ما از یک طینت آفریده شده‌ایم» (فرات کوفی، ۱۴۱۰، ۱۲۸).

ضرورت انجام تحقیق

بحث راه‌کارهای عملی توسعه‌ی محبت از منظر قرآن و روایات به طور پراکنده و غیرمنسجم نگاشته شده است، ولی با توجه به اینکه هیچ نوشتاری به طور مستقیم و صریح به این موضوع نپرداخته است نیاز دارد تا به صورت کامل‌تری در این راستا مطالبی به نگارش درآید، لکن تلاش شده است که مطالب مربوط به این موضوع، در گستره‌ی آیات و روایات به طور اجمالی و با قلمی ساده و روان به روش توصیفی-تحلیلی به نگارش درآید.

قلمرو پژوهشی مقاله

در خلال آیات و روایات، به روابط اجتماعی سالم توجهی دقیق شده و برای گسترش محبت در بعد اجتماعی، تلاشی فراوان صورت پذیرفته و راه‌کارهای متنوعی ارائه شده؛ تا افراد بتوانند با شیوه‌های صحیح مهرورزی در اجتماع، محبت را در جامعه توسعه دهند؛ و در این نوشتار، تنها راه‌کارهای عملی توسعه محبت در دو بعد عاطفی، اخلاقی تبیین می‌شود.

۲- راه‌کارهای عملی عاطفی

بخشی از راه‌کارهای عملی مؤثر در توسعه محبت، راه‌کارهای عاطفی است؛ برخی از آن‌ها عبارتند از:

سلام کردن

واقعیت موجود در عرصه‌ی روابط اجتماعی، حکایت از این دارد که یکی از بهترین و ساده‌ترین راه‌کارهای جلب مخاطبین، و توسعه‌ی محبت در جامعه، همان سلام کردن است که مورد تأکید اسلام بوده و ثمرات بسیاری در زندگی اجتماعی دارد. در قرآن و روایات به سلام کردن بسیار سفارش شده است؛ خداوند می‌فرماید: ﴿وَإِذَا حُيِّتُمْ بِحَيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها؛ هرگاه به شما تحیت گویند، پاسخ آن را بهتر از آن بدهید یا (لااقل) به همان‌گونه پاسخ گوید!﴾ (نساء: ۸۶).

«تحیت» در لغت از ماده‌ی حیات و به معنی دعا برای حیات دیگری کردن است خواه این دعا به صورت سلام علیک (خداوند تو را به سلامت دارد) و «یا حیاک الله» (خداوند تو را

زنده بدارد) و یا مانند آن باشد معمولاً از این کلمه، هر نوع اظهار محبتی را که افراد به وسیله‌ی سخن، با یکدیگر می‌کنند شامل می‌شود که روشن‌ترین مصداق آن، همان موضوع سلام کردن است (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۴/۴۲). پس اگر کسی از روی محبت به دیگری سلام کرد یا کاری انجام داد، طرف مقابل نیز به همان صورت یا بهتر از آن، در جهت ابراز محبت اقدام می‌نماید. پیامبر ﷺ نیز فرمود: «لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَ لَنْ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَلَا أَنْتَبِئُكُمْ بِمَا يَنْبِئُ ذَلِكَ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ؛ وارد بهشت نخواهید شد، مگر آن که ایمان بیاورید و ایمان نخواهید آورد مگر آن که یکدیگر را دوست بدارید، آیا خبر دهم شما را از چیزی که باعث محبت می‌شود؟ سلام را میان خود رایج کنید» (ورام‌بن ابی‌فراس، ۱۴۱۰: ۱/۱۲۷). این حدیث انسان را به سوی هرچه اثر بخش بودن محبت و مهرورزی در اجتماع دعوت می‌کند و برای افزون کردن محبت، باید به دوست خویش سلام نمود؛ یعنی در عرصه‌ی اجتماع به طور علنی برای او آرزوی سلامتی نمایی و خود را در برابر محبت او تسلیم معرفی کنی؛ در واقع، سلام نشانه‌ی ارتباط مثبت اجتماعی و کدی است که برای اعلام محبت، نسبت به دیگری اعلام می‌کنیم (عابدینی مطلق، ۱۳۸۵: ۵۳).

دست‌دادن (مُصَافِحَة)

یکی از راه‌کارهای ابراز محبت و نفوذ در افراد جامعه این است که افراد به هنگام برخورد و احوال‌پرسی از دیگران، علاقه و صمیمیت خودشان را با دست دادن ابراز می‌کنند همین امر سبب توسعه محبت در جامعه خواهد شد. پیامبر ﷺ در مورد تاثیر دست‌دادن در افزوده شدن محبت میان انسان‌ها چنین فرمود: «تَصَافِحُوا فَإِنَّ الْمُصَافِحَةَ تَزِيدُ فِي الْمَوَدَّةِ؛ مصافحه کنید زیرا مصافحه سبب زیاد شدن دوستی و محبت می‌شود» (جرعاملی، ۱۴۰۸: ۹/۶۱). البته در رساله‌های عملیه و متون فقهی؛ برای عمل ارزشمند دست‌دادن، آداب و شرایط خاصی مطرح است؛ که پای‌بندی به آن‌ها امری شایسته و گاه اقدامی واجب خواهد بود.

گشاده‌رویی

گشاده‌رویی یکی از راه‌کارهای مهم عاطفی و کم‌خرج‌ترین وسیله برای جلب محبت و

نفوذ در بین افراد جامعه است و بیشترین عامل محبوبیت انسان در بین افراد جامعه و بزرگترین وسیله‌ی نزدیکی دل‌ها، لبخندی است که از سر محبت و خیرخواهی باشد (مرویان حسینی، ۱۳۹۰: ۳۶). امام‌علی علیه‌السلام در رابطه با تاثیر گشاده‌رویی در روابط اجتماعی می‌فرماید: «الْبِشْرُ يُونِسُ الرَّفَاقُ؛ گشاده‌رویی دوستان را به انسان مانوس می‌کند» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۳۴). طبق این حدیث، گشاده‌رویی ضامن آن است که دل‌های افراد جامعه را جذب کند و بر حجم محبت‌ها در بین آنان بیفزاید و باعث توسعه‌ی محبت در جامعه شود. امام‌باقر علیه‌السلام نیز در جهت تبیین رابطه بین گشاده‌رویی و محبت چنین فرمود: «الْبِشْرُ الْحَسَنُ وَ طَلَاقَةُ الْوَجْهِ مَكْسَبَةٌ لِلْمَحَبَّةِ وَ قُرْبَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ غُبُوسُ الْوَجْهِ وَ سُوءُ الْبِشْرِ مَكْسَبَةٌ لِلْمَقْتِ وَ بَعْدُ مِنَ اللَّهِ؛ گشاده‌رویی سبب ایجاد محبت و تقرب به خدا است و ترش‌رویی و گرفتگی باعث دشمنی و دوری از خداست» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۵ / ۱۷۶). طبق این حدیث همان اندازه که گشاده‌رویی در کسب مودت و تحکیم محبت تاثیر عمیق دارد، ترش‌رویی هم در نفرت و قطع پیوندهای محبت و برادری بی‌نهایت موثر است (حیدری، ۱۳۸۸: ۷۸).

هدیه دادن

هدیه دادن نوعی بخشش است که در شرایط ویژه و تحت بهانه‌های موجه به دیگران اعطا می‌شود و در زمینه‌های اجتماعی عاملی برای الفت، و ابراز محبت میان انسان‌ها است و یکی از زیباترین راه‌کارهای عملی برای توسعه‌ی محبت در جامعه به حساب می‌آید. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در جهت تبیین رابطه‌ی محبت و هدیه چنین فرمود: «تَهَادَوْا تَحَابُّوا تَهَادَوْا فَإِنَّهَا تَذْهَبُ بِالصَّغَائِنِ؛ به یکدیگر هدیه دهید تا محبوب یکدیگر شوید، به یکدیگر هدیه بدهید، زیرا کینه‌ها را می‌زاید» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۴ / ۵). طبق این حدیث اگر کسی دلش نسبت به افراد جامعه خشم دارد و نمی‌تواند آن را از دلش بیرون کند؛ با دادن هدیه به آنان، موفق می‌شود که کینه را از دل خود بیرون کند؛ و از این طریق، افراد جامعه محبوب یکدیگر می‌شوند. امام‌علی علیه‌السلام نیز هدیه دادن را عاملی برای ابراز محبت دانسته و چنین فرمود: «الْهَدِيَةُ تَجْلِبُ الْمَحَبَّةَ؛ هدیه دادن محبت را به دنبال دارد» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۳۵).

۳- راهکارهای عملی اخلاقی

بخشی از راهکارهای عملی برای توسعه‌ی محبت در جامعه، امور اخلاقی هستند؛ از قبیل:

وفای به عهد

وفای به عهد (که از جمله مصادیق اخلاق اجتماعی محسوب می‌شود)، ضامن ثبات و بقای حیات اجتماعی است و در گسترش اعتماد عمومی (که یکی از مهم‌ترین سرمایه‌ی اجتماعی است) نقش مهمی ایفا می‌کند. در حقیقت هر نوع ارتباط اجتماعی، متضمن نوعی عهد اجتماعی است و کوچک‌ترین نقص عهد اجتماعی می‌تواند اعتماد اجتماعی را کم‌رنگ سازد (امین‌پور، ۱۳۹۵: ۸۹). در جامعه‌ای که افراد، مسئول عهدهای خود هستند، محبت ایجاد می‌شود و توسعه می‌یابد. خداوند در مورد بازدهی وفا به عهد چنین می‌فرماید: ﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ آری، کسی که به پیمان خود وفا کند و پرهیزگاری پیشه نماید، (خدا او را دوست می‌دارد، زیرا) خداوند پرهیزکاران را دوست دارد» (آل عمران: ۷۶). این آیه‌ی شریفه به صراحت اعلان می‌دارد: کسی که به عهد خود وفا کند و پرهیزکار باشد، خدا دوستش می‌دارد، برای اینکه چنین کسی مصداق عنوان متقی است و خدا به‌طور کلی متقیان را دوست می‌دارد، پس شخص وفادار را دوست می‌دارد بلکه رسیدن به کرامت الهی شرایطی دارد و آن وفای به عهد خدا و داشتن تقوا در دین خدا است، اگر این شرایط تمام شد کرامت حاصل می‌شود، یعنی آدمی مورد محبت و ولایت الهی قرار می‌گیرد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳/۴۱۷). امام علی علیه السلام نیز در مورد اثر وفای به عهد چنین فرمود: «صِحَّةُ الْوُدِّ مِنْ كَرَمِ الْعَهْدِ؛ سلامت دوستی بر وفا داری استوار است» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۲۸۲) و نیز آن حضرت فرمود: «سَبَبُ الْإِثْتِلاَفِ الْوَفَاءُ؛ وفاداری دل‌ها را به هم پیوند می‌دهد» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۳۰۱). بنابراین یکی از رفتارهای اخلاقی موثری که باعث جذب قلوب و توسعه‌ی محبت بین انسان‌ها می‌شود وفای به عهد است، که این رفتار عملی در بعد اجتماعی، نشأت گرفته از محبت الهی است، چنانچه بی‌توجهی در به‌جا آوردن عهد، باعث ایجاد کدورت و دل‌سردی و بی‌اعتمادی میان افراد جامعه می‌گردد.

آراسته بودن به انصاف

یکی دیگر از راه‌کارهای عملی اخلاقی مؤثر در توسعه محبت در جامعه، عبارت است از رعایت انصاف در کردار و گفتار. انصاف در کردار یعنی پرهیز از امتیازطلبی برای خود و دوری جستن از حق‌کشی نسبت به دیگران و برابر دانستن خود با افراد دیگر در برخوردها و در رفتارهای اجتماعی (محدثی، ۱۳۹۱: ۲۵) انصاف در گفتار یعنی در کلام خود عادل باشی، که خود می‌تواند مصادیق متعددی داشته باشد؛ از جمله اینکه به همنشین خود اجازه‌ی سخن گفتن بدهی (نصیرزاده، ۱۳۸۷: ۴۸/۳). حال اگر کسی در روابط اجتماعی انصاف را رعایت نکند و درباره‌ی دیگران قضاوتی سوء کند، باعث بی‌اعتمادی می‌شود، همین امر کم‌کم موجب می‌شود تا دیگران به‌صورت ناخودآگاه از آن فاصله بگیرند؛ اما با رعایت انصاف، اعتماد و اطمینان بر روابط اجتماعی حاکم می‌شود (معصومی، ۱۳۸۹: ۷۰) و عامل ایجاد محبت و توسعه‌ی آن در اجتماع خواهد شد. امام‌علی علیه‌السلام در مورد بازدهی رعایت انصاف فرمود:

«الْإِنصَافُ يَأْلَفُ [يَتَأَلَّفُ] الْقُلُوبَ؛ انصاف موجب الفت دل‌ها گردد» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۹۴)

بنابراین رعایت انصاف در زندگی اجتماعی باعث می‌شود شخص، مقام و منزلت پیدا کند و همه‌ی مردم به دیده‌ی احترام به او بنگرند، اگر این رویه همچنان ادامه داشته باشد باعث افزایش محبت و استحکام علائق و پیوندها می‌شود، در نتیجه سبب افزایش محبت و توسعه‌ی آن در جامعه خواهد شد.

رعایت تقوا

یکی از راه‌کارهای عملی اخلاقی دارای نقش در توسعه محبت در جامعه، رعایت تقوا است؛ تقوا به معنای حفظ و صیانت و نگهداری است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ۴۰۱/۱۵) و حقیقت تقوا از نظر اسلام یعنی اینکه انسان خود را از، خطا و گناه و پلیدی و زشتی شناخته شده، حفظ و صیانت کند و مرتکب آنان نشود (مطهری، ۱۳۹۸: ۳) و کسی که توانسته باشد تقوا را ملکه‌ی نفس خویش گرداند، دارای روحی بزرگ و سیرتی زیبا است، که همان روح بلند و منش زیبای او، سبب نفوذ، در قلب دیگران می‌شود و افراد متقی همیشه رضایت پروردگار را بر رضایت

خودشان مقدم می‌دارند و این صفت سبب می‌شود که محبوب دیگران واقع شوند، اگر انسان تقوا پیشه سازد، خداوند محبتش را دل افراد جامعه قرار می‌دهد (لک علی‌آبادی، ۱۳۸۹: ۱۰۲) و نیز به وی محبت می‌ورزد؛ خداوند فرمود: ﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾؛ آری، کسی که به پیمان خود وفا کند و پرهیزگاری پیشه نماید، (خدا او را دوست می‌دارد، زیرا) خداوند پرهیزکاران را دوست دارد» (آل‌عمران: ۷۶).

در این آیه خداوند معیار برتری انسان‌ها را رعایت تقوا دانسته و چنین کسانی را دوست می‌دارد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۱۳۷/۲) و تقوا به معنای شناخت و اراده‌ی ایمانی و تنظیم خلق و عمل، رابطه و پیوند خدا با خلق و گسترش دهنده‌ی مسئولیت‌ها و تعهدات فردی و اجتماعی است و هرکس در تحکیم روابط اجتماعی نیک و مؤثر تلاش کند، یعنی دارای شناخت و هماهنگی روحی است و این برتری روحی و خلقی، امتیازات قومی و نژادی و هرگونه طغیان را از میان برمی‌دارد، پس موجب کمال و جاذب محب خداوند و مخلوقات می‌گردد (طالقانی، ۱۳۶۲: ۵/۲۰۴).

طبق آیه‌ی مذکور، افراد متقی به خاطر ایمان و تقوایی که به خداوند دارند و با داشتن محبت واقعی به خداوند، به سایر بندگانی که محبوب خداوند هستند، نیز محبت می‌کنند و همین موجب توسعه محبت در جامعه می‌شود. امام جواد علیه السلام در مورد این اثر بلند تقوا چنین می‌فرماید: «مَنِ اتَّقَى اللَّهَ أَحَبَّهُ النَّاسُ وَ إِنَّ كَرِهُوا؛ هرکس تقوای الهی پیشه کند، مردم دوستدار او شوند هرچند که خوش نداشته باشد» (اربلی، ۱۳۸۱: ۳۴۷/۲). طبق این حدیث رعایت تقوا سبب محبوبیت بین افراد جامعه می‌شود، چرا که رعایت حقوق الهی و مردم نموده، و تداوم همین رویه، رفته رفته موجب توسعه‌ی محبت در جامعه خواهد شد.

اخلاق نیکو

اخلاق نیکو یکی از بارزترین رفتاری است که در روابط اجتماعی باعث جلب و توسعه محبت در جامعه می‌شود. در واقع افرادی که در جامعه به اخلاق و صفات پسندیده انسانی و اسلامی مژین شده باشند، به راحتی در قلوب افراد جامعه جای می‌گیرند و سبب نفوذ و

توسعه‌ی محبت در جامعه می‌شوند. یکی از علل موفقیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در توسعه‌ی محبت و عواطف اجتماعی، داشتن اخلاق نیکو و برخورد شایسته‌ی ایشان با مردم بود، که خداوند در این مورد چنین می‌فرماید: ﴿فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنَّهُمْ؛ به (برکت) رحمت الهی، در برابر آنان [مردم] نرم (و مهربان) شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می‌شدند﴾ (آل عمران: ۱۵۹). در آیه‌ی فوق، به اخلاق نیکو پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره شده، که او در پرتو رحمت الهی، با مردم مهربان شد در حالی که اگر تندخو و سنگدل بود از اطراف او پراکنده می‌شدند به این ترتیب خداوند در این آیه اشاره به نرمش کامل پیامبر صلی الله علیه و آله و انعطاف او در برابر افراد نادان و گنه‌کار می‌کند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۱۴۱/۳). امام علی علیه السلام نیز اخلاق نیکو را عامل عمیق‌تر شدن رابطه‌ی محبت بین افراد جامعه دانسته و چنین می‌فرماید: «حُسْنُ الْخُلُقِ يُوْرِثُ الْمَحَبَّةَ وَ يُوَكِّدُ الْمَوَدَّةَ؛ اخلاق نیکو محبت را در پی آورده، مودت و دوستی را محکم می‌نماید» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۲۸). همچنین امام صادق علیه السلام در مورد رابطه‌ی اخلاق نیکو با محبت چنین فرمود: «مَا اسْتَجْلَبَتْ احْسَنُ الْخُلُقِ مَجْلَبَةً لِمَوَدَّةٍ؛ اخلاق نیکو جلب‌کننده‌ی دوستی و محبت است» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۳۵۶).

بنابراین افرادی که در جامعه، صاحب اخلاق نیکو هستند، به راحتی می‌توانند در اجتماع با دیگران انس و الفت بگیرند و در آنان نفوذ کنند و سبب ایجاد محبت و توسعه‌ی آن در اجتماع شوند در حالی که افراد عبوس و گرفته در ارتباطات اجتماعی موفق و مورد طرد دیگران می‌شوند.

احسان به دیگران

احسان نمودن در حق دیگران و کوشش کردن در جهت رفع حوائج آنان، یکی از راه‌کارهای عملی اخلاقی است که سبب نفوذ در دل‌ها می‌شود و نقش بسیار مهمی را در ایجاد محبت و توسعه آن دارد. خداوند در مورد احسان کردن چنین فرمود: ﴿الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ؛ همان‌ها که در وسعت و

پیشانی انفاق می‌کنند و خشم خود را فرو می‌برند و از خطای مردم می‌گذرند و خدا نیکوکاران را دوست دارد ﴿آل عمران: ۱۳۴﴾. در این آیه به اوصاف و فضائل اخلاقی نیکوکاران اشاره شده است که مورد حب خداوند و رحمت او می‌گردند و نیکوکاری، وقتی با ایمان و تقوی توأم گردید مورد نظر رحمت و حب الهی می‌گردد (بانوی اصفهانی، ۱۳۶۱، ۳/۲۶۳). بنابراین اگر کسی واقعا مُحَبَّ خداوند است باید به سایر بندگان که محبوب خداوند هستند دوست بدارد، این دوست‌داشتن و محبت در رابطه‌ی عملی احسان کردن به مردم در بافت اجتماع نمود پیدا می‌کند تا محبت در جامعه توسعه پیدا کند. رسول خدا ﷺ در مورد تاثیر اجتماعی احسان کردن فرمود: «جُبِلَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ نَفَعَهَا وَبُغِضَتْ مَنْ صَرَّهَا؛ دل در بند محبت کسی است که به آن نیکی کرده و دشمن آنکه به آن بدی کرده است» (جرعاملی، ۱۴۰۸: ۱۶/۱۸۵)

طبق این حدیث قلب انسان به گونه‌ای است که مجذوب کسی می‌شود که به او احسان کرده و از کسی که نسبت به او بدی می‌کند متنفر است، پس معلوم می‌شود که دل، خود به خود نسبت به کسی به او احسان می‌کند، متمایل می‌شود و گرایش و محبت به او پیدا می‌کند، برای همین است که گاهی انسان به کسی علاقه و محبت پیدا می‌کند که در حق او احسان کرده است (صمدی، ۱۳۸۲: ۱۹). امام علی علیه السلام نیز در مورد اثر احسان کردن فرمود: «الْإِحْسَانُ مَحَبَّةٌ؛ احسان سبب محبت است» (لینی واسطی، ۱۳۷۶: ۳۷). بنابراین احسان کردن از اصول مهم رفتار اجتماعی است که تاثیر شگرفی در پیوند دل‌ها و جلب محبت دارد.

نتیجه‌گیری

به کار بردن راه‌کارهای عملی توسعه‌ی محبت در جامعه، از اساسی‌ترین عنصری است که در تقویت روابط اجتماعی، تاثیر به‌سزایی دارد و سبب نهادینه‌شدن رفتار عملی مهرورزی در جامعه می‌شود و دین اسلام در راستای اجتماعی بودن انسان‌ها، راه‌کارهایی برای توسعه‌ی محبت ارائه می‌دهد تا انسان‌ها با شیوه‌های صحیح محبت‌کردن در جامعه بتوانند سعادت خود و جامعه را تضمین کنند، از این‌رو در خلال این تحقیق، با استنباط از آیات و روایات معصومین علیهم السلام، راه‌کارهایی متنوع و سازنده در جهت توسعه‌ی فرهنگ محبت و مهرورزی در

جامعه مورد بررسی قرار گرفت و به این نکته توجه داده شد که راه‌کارهای عملی عاطفی و اخلاقی، از روش‌های اثرگذار، در توسعه‌ی محبت در جامعه محسوب می‌شوند. البته محبت به افراد جامعه آنگاه در جهت مورد اشاره موثر است که در راستای محبت الهی باشد و این مهرورزی انسان‌ها، موجب توسعه‌ی آن در اجتماع می‌شود؛ تنها این شیوه از محبت است که سرچشمه‌ی رفتارهای محبت‌آور می‌شود و به مرور زمان، سبب نهادینه‌شدن در رفتارهای عملی افراد جامعه شده و موجب توسعه‌ی محبت خواهد شد.

فهرست منابع

۱. قرآن، ترجمه ناصر مکارم شیرازی و دیگران، (۱۳۷۴)، ج ۱، دارالکتب اسلامیة، تهران.
۲. ابن ابی فراس، ورام، (۱۴۱۰)، *تنبیه الخواطر و نزهة النواظر المعروف بمجموعة ورام*، ج ۱، مکتبه فقیه، قم.
۳. ابن شعبه حرانی، حسین بن علی، (۱۴۰۴)، *تحف العقول*، محقق علی اکبر غفاری، ج ۲، جامعه‌ی مدرسین، قم.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرّم، (۱۴۱۴)، *لسان العرب*، ج ۳، دارالفکر، دارصادر، بیروت.
۵. اربلی، علی بن عیسی، (۱۳۸۰)، *کشف الغمة فی الأئمة*، محقق هاشم رسولی محلاتی، ج ۱، بنی هاشم، تبریز.
۶. امین پور، فاطمه، (۱۳۹۵)، *آداب اجتماعی در قرآن*، ج ۱، جامعه‌الزهراء، قم.
۷. بانوی اصفهانی، سیده نصرت امین، (۱۳۶۱)، *مخزن العرفان در تفسیر قرآن*، نهضت زنان مسلمان، تهران.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶)، *تصنیف غررالحکم و دررالکلم*، محقق مصطفی درایتی، ج ۱، دفتر تبلیغات، قم.
۹. حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۸)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، محقق موسسه آل اهل بیت (علیهم السلام)، ج ۱، موسسه آل اهل بیت (علیهم السلام)، قم.
۱۰. حیدری، سید محمد، (۱۳۸۸)، *روش دوست یابی*، ترجمه محمدصادق عارف، ج ۳، بنیاد پژوهش های اسلامی، مشهد.
۱۱. صمدی، علی اکبر، (۱۳۸۲)، *چشمه سار محبت: حب و بغض از دیدگاه قرآن و روایت*، ج ۱، احمدیه، قم.
۱۲. طالقانی، سید محمود، (۱۳۶۲)، *پرتوی از قرآن*، ج ۴، شرکت سهامی انتشار، تهران.
۱۳. طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۷۴)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، ج ۵، جامعه‌ی مدرسین، قم.
۱۴. عابدینی مطلق، کاظم، (۱۳۸۵)، *پیامبر اعظم ﷺ و مهروزی*، ج ۱، نشر فراگفت، قم.
۱۵. فرات کوفی، ابوالقاسم فرات بن ابراهیم، (۱۴۱۰)، *تفسیر فرات الکوفی*، محقق محمد کاظم، ج ۱، النشر فی وزارة الارشاد اسلامی، تهران.
۱۶. فیض کاشانی، ملاحسین، (۱۴۱۵)، *تفسیر الصافی*، ج ۲، الصدر، تهران.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷)، *اصول کافی*، محقق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، ج ۴، دارالکتب اسلامیة، تهران.

۱۷. لک علی آبادی، محمد، (۱۳۸۹)، *کوچه‌ی آشنایی: باکوی دوست و معاشرت با مردم*، هنارس، قم.
۱۸. لیشی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶)، *عیون الحکم والمواعظ*، محقق حسین حسنی بیرجندی، چ ۱، دارالحدیث، قم.
۱۹. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳)، *بحارالانوار*، محقق جمعی از نویسندگان، چ ۲، داراحیاء التراث العربی، بیروت.
۲۰. محدّثی، جواد، (۱۳۹۱)، *دوستی*، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد.
۲۱. مرویان حسینی، سید محمود، (۱۳۹۰)، *مهارت‌ها و آداب دوستی: فرهنگ روابط اجتماعی در آموزه‌های اسلامی*، چ ۶، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد.
۲۲. مطهری، مرتضی، (۱۳۹۸)، *ده گفتار*، صدرا، قم.
۲۳. معصومی، غلامرضا، (۱۳۸۹)، *بلوتوت دوستانه: دوست و دوستی از دیدگاه اسلام*، چ ۱، پرتو ولایت، قم.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، چ ۴، دارالکتب اسلامی، تهران.
۲۵. نصیرزاده، قاسم، (۱۳۸۷)، *سیری در رساله‌ی حقوق امام سجاد علیه السلام*، سلسله گفتارهای آیت الله یثربی، چ ۵، انصاریان، قم.
۲۶. نونزاد، مسعود، (۱۳۸۱)، *اقتصاد توسعه*، چ ۱، کوشا مهر، شیراز.